

Сог'inchlaring sog'indim, sog'indim ... [7:65]

Sirtidan qaraganda, sog'inch alami faqat shoirning o'ziga tegishli deb tuyuladi. Lekin misradan misraga o'tganimiz sayin uning ufqi kengayib, ko'z o'ngimizda bosib o'tgan yo'limiz, hayotimiz jonlana boshlaydi, asta-sekin uning zamiridagi mohiyat bo'y ko'rsatadi. Oqibatda sog'inchdan yaralgan bu armon barchamizniki ekanligiga ishonch hosil qilamiz.

Ikrom Otamurod she'riyati zamiridagi poetik asosning hayotiyiligi va falsafiyiligi "Ishora" nomli dostonida yanada yorqinroq, yanada teranroq, yanada jozibaliroq aks etadi. Bu asar shoir lirikasida falsafiylik kuchayganini, inson obrazi, uning ichki dunyosi har tomonlama chuqur ochila borganini ko'rsatadi. Shoir ilk satrlaridayoq yorqin bir hayotiy falsafa yaratadi:

... Vaqt ishorani o'ziga joylar,
ishora o'ziga joylar vaqtini ...
... Dahr ishorani o'ziga joylar,
ishora o'ziga joylar dahrini ...
... Gardun ishorani o'ziga joylar,
ishora o'ziga joylar gardunni ...
... Borliq ishorani o'ziga joylar,
ishora o'ziga joylar borliqini ...
... Eh,
ishora!
ishora o'zining
imkonini yo'llaydi:

har qaysi

har yo'sinning

tarz siymosidan ... [8:36-37]

Qayd etish joizki, "Ishora"da keltirilgan sirlar ko'lami keng va nihoyatda rang-barang. Asar o'ziga xos obraz, poetik ifodalar ko'lami va tizimiga ega. Xususan, shoir vaqt, dahr, gardun, borliq, quyosh, hilol, kun, tunga bo'lgan ishoralar tasvirida kitobxon ko'z o'ngida xalqimiz tarixidagi mash'um haqiqatni jonlantiradi. "Shoir dastavval, ashylarning o'zida muayyan ishoralar mavjudligini ko'radi. So'ngra ularning harakat maromi – ishoralarning ishorasi unga o'z sirlarini ochadi" [8:37-38]. Bundan tashqari, asarda sadoqatning, insoniylikning, poklikning, niyatning yetukligiga ishoralar mujassam. Shoir inson botnidagi tuyg'ularni bir umr ichki halovot izlagan lirik qahramon obrazi orqali ifodalaydi. Bu kabi jihatlar shoir ijodi va shaxsiyatini belgilovchi asosiy mezon sifatida o'ziga xoslik kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, Ikrom Otamurod – o'zbek adabiyotida o'z uslubi, o'z yo'nalishiga ega dostonnavis shoir. Uning qalamiga mansub dostonlar mazmunida teran ruhiy tafakkur va faylasufona mushohada mujassam. U qaysi mavzuda qalam tebratmasin tasvirdagi voqelikni falsafiy mushohadalar talqinida aks ettiradi. Shoir ijodiy fantaziyasida inson ruhiyatidagi yashirin botiniy va sirli olamlarni kashf etish hamda unga falsafiy yondashuv prinsiplari yetakchilik qiladi.

Adabiyotlar

1. Ikrom Otamurod. Tavr. - T.: «Yangi asr avlodi», 2005.
2. Hasanov Sh. Dostonlarda shoir shaxsiyati talqini. // O'zbek tili va adabiyoti. 2001. №3.
3. Qur'oni Karim: ma'nolarining tarjima va tafsiri. (Tarjima va tafsir muallifi: A. Mansur). -T.: Toshkent islom universiteti, 2004.
4. Arnaudov M. Psixologiya literaturnogo tvorchestva. – M.: «Nauka».1970.
5. Seytin A.T. Trud pisatelya. – M.: «Nauka».1968.
6. Ikrom Otamurod. Muqaddar: She'rlar va dostonlar. –T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012.
7. Ikrom Otamurod. Sen. // She'rlar va dostonlar. -T.: Qatortol-Kamolot, 1999.
8. Ikrom Otamurod. Ishora. // «Sharq yulduzi». 2019. №4.

REZYUME

Har qanday inson ma'naviyatini shakllantirishda badiiy adabiyot keng imkoniyatga ega. Shu ma'noda, shoir Ikrom Otamurod ijodini tizimli ravishda o'rganish zarurati mavjud. Maqolada shoir Ikrom Otamurod dostonlarining o'zbek adabiyotida tutgan o'rni haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

Художественная литература обладает широким спектром возможностей в формировании духовности человека. В этом смысле возникает необходимость системного изучения творчества поэта Икрама Атамурата. Статья подводит своеобразный итог поэмы поэта Икрама Атамурата место в узбекской литературе.

SUMMARY

The success of reforms in society largely depends on the spiritual and social level of members of the society. In the formation of any human spirituality, fiction has a wide range of possibilities. In this sense, there is a need for systematic study of Ikram Atamurat work in poeme. The article determines the place of Ikram Atamurat in the Uzbek literature.

АРАЛБӨЙЫНДАҒЫ ХАБАР БЕРИЎ МИНАРЛАРЫНЫҢ ӨТМИШТЕГИ ӘХМИЙЕТИ

Е.Е.Қанаатов – филология илимлери бойынша философия докторы

Әженияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: Жанубий-шарқий Устюрт, Оролбўйи, хабар бериш миноралари, маёк, савдо карвон йўллари, мўғуллар, кўчманчи қабилалар.

Ключевые слова: Юго-восточный Устюрт, Приаралье, сигнальные башни, маяк, караванный путь, монголы, кочевники.

Key words: South-Eastern Ustyurt, Aral Sea region, signal towers, lighthouse, caravan route, Mongols, nomads.

Әмиўдәрья районы аймағында саўлат төгип тұрған Шылпық естелиги көрген адамның итибарын тартпай қалмайды. Қарақалпақстанның символы саналған ұсы естелик тарийхта бирқатар ўазыйпаларды атқарғаны дәлийлленген. Дереклерде Шылпықтың зороастризм мәдениеті ҳүким сүрген пайытта дахма (бийикликтеги мархұмды жерлеў орны) ўазыйпасын өтегенлиги айтылса [1], базы мағлыўматлар бойынша, орта әсирлерде дүшпанлардан қорғаныў ушын қорған сыпатында да хызмет еткен, сондай-ақ ұсы естеликтен және маяк сыпатында да пайдаланылған [2]. Қарақалпақстанда бұннан басқа онлап маяклар табылған, олар мәмлекетлик әхмийеттеги қорғалатуғын естеликлер қатарына киргизилген [3].

Хабар бериў минарлары Хорезм мәмлекетинде Х-ХІІІ әсирлерде қурылған [4]. Археологиялық қазылма-

лар ўақтында табылған гүзе ыдыслардың ХІІ-ХІІІ әсирлерге тийисли екенлиги анықланды [5:15].

Тарийхтан мәлим болғанындай, ІХ-ХІІІ әсирлерде Әмиўдәрьяның тийкары саласы (Дәрьялық каналы) Ўстиртиң шығыс чинки етеги бойлап, яғный, Айбўйирден Судочье көлине арқаға қарай аққан. Ўсы дәўирлерде Ўстиртиң қубла-шығыс чинки бойлап қурылған маяклар суў кемелери ушын жол көрсетиўши хызметин де атқарған.

Ўстиртиң шығыс чинки бойлап қалалардың жедел раўажланыўын ҳәзирги күнде кеўип қалған Дәрьялық каналындағы кемешилик қатнасының жолға қойылғаны менен байланыстырыў мүмкин. Ал, чинк бойлап ҳәр 8-10 км аралықларда жайласқан хабар бериў минарлары (маяк) суў жолындағы саўда ушын хызмет еткен [6:81-82]. Саўда кемелери жақынласқанда бириншиден, бул маяклар белги бериў (навигация) ўазыйпасын атқарса,

екиншиден, жақын этираптағы жасаушы халыққа хабар берилген. Оның ушын қараңғы мезгілде минарның төбесіне алау жағылады, күндіз болса қамыс жағылады, қамыстың қойыу түтіні бірнеше он километрлерге көрінетүгын болған.

Орайлық Азия халықтарының қарым-қатынасы көплеген елатлы пунктлер орналасқан Әмиўдәрьяның шеп хәм он жағалаўындағы құрғақлықтағы керўен жолына байланысly болды. Әмиўдәрья бойындағы Уллы Жипек жолы ўакты-ўакты бағдарын өзгертип түрды. Бұл жолдың бағдары дәрьяның бирде он жағына, бирде шеп жағалаўларына өтті, ал бунда құрғақлықтағы жолдың бағдары кеме қатнасының мүмкиншиликлерине байланысly болды. Сондай-ақ, кеме қатнасын жеңиллетіў ушын дәрья бойында маяклар салыўдың әхмийети үлкен болды [6:81-82].

Үстирттеги чинк бойлап салынған маяклардың көшпели қәўимлер ушын да әхмийети үлкен болған. Үстирт сахраларында дерлик 3 мың жыл шарўашылық хәм аншылық пенен шұғылланған көшпелилер өз өнимлерин саўдагерлер келгенде алмастырып отырған. Мәселен, көшпелилер аранлар құрыў арқалы бир жылдың өзінде 100 мыңлап сайғак, жәйран, қулан, тарпанларды ұслайтүгын болған. 1840-1850 жыллар аралығында Үстиртте 344 мыңнан аслам сайғактың шақлары Қытайға сатылғаны жазып қалдырылған, бунда тек теке сайғаклар саны ҳаққында гәп кетпекте [7:181].

Тарийхтан мәлим, Қытайда сайғак шақларынан дәри ислеў әмелияты әйемнен белгили болған. Үстиртте жасайтүгын көшпели-шарўа қәўимлер саўда кәрўанларына өз олжаларын ұсылайынша алмастырып турған. Қоңыраттан 220 км арқада Кубла-шығыс Үстирт чинки етегинде жайласқан Қорғанша (Дәўлетгерей) қоныслығында көп санлы қулан, сайғак, жәйранлардың сүйеги табылғаны буган дәлил бола алады. Және усы Қорғанша естелиги жанынан археологлар тәрәпинен қумбыздың орны анықланыўы [5:270] ярым отырықшы халықлардың жасағанлығын хәмде олар да өз өнимлерин саўда кәрўанларына аўмастырып турғанлығынан дерек береді. Қорғанша қаласының қасында, чинкте хабар беріў минары сақланып қалған. Үлкен опырылыў ақыбетинде қала менен минар жайласқан плита екиге бөлинип кеткен.

Илимпазлар тәрәпинен Кубла-шығыс Үстирттен тысқары Кубла Султан Ұәйс таў дизбеклери бойлап Әмиўдәрья жағасында жайласқан 9 маяк минарлар барлығы анықланған. Мәселен, XII-XIV әсирлерге тийисли Хожакөл диң минары да маяк ўазыйпасын өтеген. Оның ушын да формасы трубаға ұқсас жолақ болып, төменги жағында кишкене печь жайластырылған. Сол жерге от жаққан. Оттың түтіні труба арқалы басым менен жоқарыға тартылған. Көбинесе булардан қазған ўақытларда қамыстың қалдықлары көптеп табылған. Себеби, қамыс тез жанғыш хәм өзинен қойыў түтин шығарыўшы өсимлик саналады. Қарақалпақстан аймағындағы басым көпшилик маяклар тап сондай қурылған.

Маяк минарлардағы арнаўлы қурылған печлерге от жағылып, кәрўан қиятырғаны ҳаққында жақын аўылларға хабар (сигнал) берилиўи менен қатар оннан халықты душпанлардан абайлы етиў ушын да қолланған. Олардан кеште болсын, күндіз болсын қәўип яки кәрўан жақынласқанда, алаў яки түтин менен хабар беріў мүмкин болған. Сигнал берилгеннен соң бир саат ишинде ҳәр қандай шараятта да шегарадағы барлық гарнизонлар қозғалған.

Султан Ұәйс таў сигнал минарларын изертлеген археолог илимпаз Ю.Маныловқа көре, X-XI әсирлерде Хорезм мәмлекетине Арал теңизи этирапында жасайтүгын түрк-оғуз тайпаларынан мудары қәўип тәнип турған, сонлықтан, бийикликлерге усындай

хабар беріў минарларын орнатқан [4:65-71]. Сондай-ақ, илимпаз Үстирттеги минарлар хорезмшилер менен оғыз-печенеглердиң саўда қатнасығын раўажландырыўға тийкар болғанлығын келтиреді [7:172].

Бұл сыяқлы қорықлаў қурылыслары менен хабар беріў минарлары XII-XIII әсирлерде соңғы Хорезмшах Мұхаммед дәўиринде мәмлекет территориясы шегараларына көптеп қурылған. Қаратаўдағы минарлар да монғоллар шапқыншылығынан қорғаныў мақсетинде қурылған. Қаратаў дизбеги барлық жерди жедел басып қиятырған монғоллардың жолына тәбийий тосық болды.

Минар жайласқан аймақларда өнерментшилик кең раўажланғанын көриў мүмкин. Себеби саўда кәрўанлары тек буйымларды сатып ғана қоймай, сатып алыў қәбилетине де ийе болған. Буның дәлийли сыпатында минар жайласқан жерге жақын Султан Ұәйс таўынан Ю.П.Манылов тәрәпинен 300ден артық қымбат бахалы таслар қазып алыўға мөлшерленген шахталардың табылыўын айтса болады. Таўдың етегинде қатара тастан ойып соғыўшы устаханалар табылған. Соны да айтыў керек, ҳәзирги Қарақалпақстан тарийхы хәм мәдениаты музейинде мрамордан исленген капитель де сол жерден табылған.

Соған ұқсас орта әсирлерге тийисли буйымлар көптеп мәмлекетлердиң музейлеринен табылмақта. Мәселен, Хийўа қаласындағы музейлердиң бириндеги ериген тастан исленген шәйнек, Мысырда тастан исленген капитель хәм басқа ҳәр қыйлы буйымлар табылған.

Маяк минарларды илимпазлар жолбойы қурылыслар қурамына киргизеді.

Аралбойы жақынында жолбойы қурылыслар қурамына киретуғын және төрт естелик табылған хәм олардың маяк минар екенлиги анықланған. Олар Қырантаў, Қусхана, Порлытаў хәм Төккала төбеликлериндеги минарлар саналады.

Бұл төрт минар географиялық жайласыўы характерлерине көре қалған басқа минарлар менен үзликсиз байланысly болған, деп болжанады. Мәселен, олардың жайласыў сызығын көрсек, орта әсирлердеги Қыяттан Кердер қаласына шекем, арқада (Хайўан қала) археологиялық объектине шекем созылғанын көриў мүмкин. Бұл жөнелислерге Султан баба, Хожакөл, Қояншық, Шылпық, Назархан, Қусхана, Төккала, Қырантаў хәм Порлытаў маяк минарлары киреди. Шылпықты да усы системадағы маяк минарлар қатарына киргизиў мүмкин. Буган Әмиўдәрья бойында хәмде Қояншық хәм Назархан минарлары ортасында Шылпық естелигинен басқа минарлар ушыраспайтүгынлығы тийкар болыўы мүмкин. Ол тәбийғый бийиклик үстине ылай дийўалдан көтерилген. Орта әсирлерде оннан маяк минары сыпатында пайдаланылған [8].

Тарийхтан белгили, әйемги хәм орта әсирлерде Орайлық Азия еллери Шығыс Европа хәм Волга бойлары менен Үстирттеги саўда кәрўан жоллары арқалы байланысқан. Кәрўан жоллары бойларында маяк минарлары орнатылған дедик. Үстиртте табылған маяк минарлардың айырымлары ҳәзирги күнге шекем жарым-жартылай жақсы сақланған болып, олар тийкарынан Үстирт платосынан алынған бақаншақ тас плиткалардан қурылған. Аралбойы регионы аймағындағы Ираннан Түркменстан арқалы өткен Уллы Жипек жолының “Сарықамыс” көли жанындағы “Декше”ден Арал теңизи жағасындағы “Қорғанаша”ға шекем болған аралықта жәми 25 маяк минарлары барлығы анықланған. Олардың ҳәр қайсысының аралық қашықлығы орташа 20, 30, 40 км болып, жәми 300 км аралықты қамтып алған [8].

Қоңыраттың тарихый хәм мәдений естеликleri бойынша изертлеген мархум илимпаз Х.Есбергенов Үстиртеги маякларды жергиликли халықтың атауы бойынша “оба” болуы мүмкин. Есбергеновқа көре, “олар (минарлар – Е.Қ.)дың ўазыйпалары қандай да бир руўхқа, бәринен де бетер суўдың руўхына (суў қудайына) бағышланғын болуы мүмкин. Әйемги адамлардың түсинигинше, хәр қандай суўдың дереги аспан, оннан түсетуғын жамғыр, қар, сонлықтан, дәрья-көллердің суўларының руўхларына сыйынған болуы керек” [9:46].

Қубла-шығыс Үстирт чинклериндеги маяклар (Үрге, Қыяжол) өткен әсирдің 60-жылларына шекем халық турмысында гиреўли ўазыйпа атқарып келген. Бизге мәлим, хәзирги күнде қарабаханаға айланған Үрге қоныслығында өткен әсирде ири балықшылық хожалығы жұмыс алып барған, қундыз, ондатра өсирилген, оның терилери Москваға жеткерилип турған. Үргеге суў, азық-аўқат өнімлери, кийим-кеншек хәм т.б. Орайдан жеткерилетуғын болған. Үлкен баржалар Қазақстанның Арал қаласынан туўры Үрге, Мойнаққа жүк тасыған. Усы баржаларға хәм түнде балық аўлайтуғын балықшалар кемелерине маяклар арқалы белги берилип турылған.

Әдетте, Үстирт чинклериндеги маяклар бир-бирине көринетуғындай аралықта салынған. Бириншисинде алаў жағылса, оған 7-8 км аралықтағы ең жақынына анық көринеди.

Аралбойындағы маяк-минарлардың қурылыслар материаллары жайласқан жерине қарай бейимлескен. Султан Ұәйис таў дизбегинен Шылпыққа шекемги аралықтағы минарлар саз гербиштен көтерилген, ал, Қубла-шығыс Үстиртеги маяклар тас бақаншақлардан өрилген. Биз Хожакөл хәм Қубла-шығыс Үстиртеги Қараўымбет, Қыяжол, Үрге, Қорғанша маяк минараларына 2015-2022 жыллар даўамында онлаған мәрте экспедиция шөлкемлестирип, бул тарихый естеликлердің экологиялық жағдайы менен танысып бардық. Бул естеликлерди халық даналығы негизинде қурылған естеликлер сыпатында қараўымыз керек, себеби, нәзерде тутылған маякларда тырнақтас (фундамент) жоқ, солай болса да мыңлаған жыллар бойы қәддин тиклеп турыпты. Мәселен, Хожакөлдеги минара қам гербиштен тикленген, тырнақтасы жоқ. Үстиртеги минарларға да тырнақтас қаланбаған. Деген менен, тәбийий кубылыслар тарихый естеликлерге өз сөзин айтпай қалмайды. Жамғыр, қар, тынымсыз есиўши самал және тектоникалық қозғалыслар Үстиртеги минарлардың жемирилиўине себеп болмақта. Мәселен, Қорғаншадағы маяк-минар (1-сүўрет) жер жарылыўы себепли платодан бөлинип кеткен, яғный каньон пайда еткен. Ал, Қорғанша қаласы (2-сүўрет)ның дийўаллары шашылып кеткен. Әсиресе, шеп тәреп дийўалы пүткіллей опырылған.

1-сүўрет. Қорғанша минары

2-сүўрет. Қорғанша қаласы
Үргедеги минар (3-сүўрет) тәбият тәсиринен көре адамзаттан көп жәбир шекпекте.

3-сүўрет. Үрге минары

Чинк бойлап баратырған саяхатшылар, жолаўшылар Судочье көлинің сулыў көринисин тамашалаў ушын усы мың жыллық естеликтің төбесине шығады, ақыбетинде таслар үгитилип, археологиялық байлығымыз аяқасты болмақта. Бул естеликлер “Материаллық мәдений мийрастың көшпес мүлк объектлери миллий дизими”не киргизилген [3] болса да, оларды сақлап қалыў бойынша хеш қандай илаж көрилип атырғанлығы байқалмайды. Үгитилип атырған маяк-минарлар қасында оны қорықлаў бойынша белгилер қойылмаған. Естеликлер дизими Өзбекстан Республикасы Туризм хәм мәдений мийрас министрлиги тәрепинен қәлиплестирилген болса да бул естеликлер жанында туристлер ушын мағлыўмат тақтайшалары орнатылмаған. Хожакөлдің минары жанында спиртли ишимликлер қалдықлары шашылып атырғанлығы хәммеизди ойландыраарлық жағдай.

Улыўма алғанда, Аралбойындағы тарихый терең хәм қызықлы маяк-минарларды сақлап қалыў, олардың реставрация яки консервация етилиў мүмкин болғанларын қәнигелер тартқан халда тарихый қәддин қайта тиклеў хәм туристлик объект ретинде кең үгит-нәсият етиў күннің әхмийетли ўазыйпаларынан саналады. Мың жыллардан берли қаншама әўладқа хызмет етип келген тарихый естеликлеримиз бүгинги күнге келип аяқасты болып атырса, буның ушын келешек әўлад бизди кеширмеслиги анық.

Әдебиятлар

1. <https://www.unesco-icas.org/ru/press-office/News/Дахма+Чилпык>
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Чилпык>
3. Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетиниң 2019-жыл 4-октябрьдеги “Материаллық мәдений мийрастың көшпес мүлк объектлери миллий дизимин тастыйықлаў ҳаққында” ғы 846-санлы қарары 1-қосымшасы.

4. Манылов Ю. Сигнальные башни Султануиздага // Вестник КО АН РУз. 1969, №3.
5. Древняя и средневековая культура юго-восточного Устюрта. – Ташкент: “Фан”, 1978.
6. Сулайманов С.А., Сапаров Н.Ж. О судоходстве по реке Амударья и его руслах // Материалы Международного симпозиума “Приаралья на перекрестке культур”, посвященного 100-летию со дня рождения С.П.Толстова. – Нукус: 2007.
7. Ягодин В.Н. Стреловидные планировки Устюрта (опыт историко-культурной интерпретации). Археология Приаралья. Вып. V. - Ташкент: «Фан», 1991.
8. <https://uza.uz/uz/posts/signal-minoralar-nima-uchun-urilgan-20-09-2020>
9. Есбергенов Х. Қоңырат тарихый хэм мәдений естеликлери. – Нөкис: “Билим”, 1993.

РЕЗЮМЕ

Мақолада Оролбўйида X-XIII асрларга оид тарихий ёдгорликлар – маёқ минораларнинг ўтмишдаги аҳоли ҳаёти учун бажарган вазифаси хусусида ҳикоя қилинади. Муаллиф Жанубий-шарқий Устюртдаги ҳамда Султан Увайс тоғ тизмасида Амударё соҳили бўйлаб жойлаштирилган маёқларнинг хусусиятлари ҳақида қизиқарли маълумот беради.

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается об исторических памятниках X-XIII веков в Приаралье - роли сигнальных башнях для жизни населения в прошлом. Автор приводит интересные сведения о характеристиках маяков, расположенных на юго-востоке Устюрта и на хребте Султан-Увайс по берегам Амударьи.

SUMMARY

The article tells about the historical monuments of the X-XIII centuries in the Aral Sea region - the role of lighthouse towers for the life of the population in the past. The author gives interesting information about the characteristics of lighthouses located in the southeast of Ustyurt and on the Sultan-Uvais ridge along the banks of the Amu Darya.

“HAYRATUL-ABROR” DOSTONINING POETIK TUZILISHI VA KOMPOZITSION XUSUSIYATLARI

O.Karimov - *filologiya fanlari nomzodi, dotsent*

Namangan davlat universiteti

Tayanch soʻzlar: sheʼr, kompozitsiya, sujet, obraz, tahlil, tasnif, maqol, stroy, janr, badiiy, mahorat.

Ключевые слова: стихотворение, композиция, сюжет, образ, анализ, классификация, пословица, строй, жанр, художественный, мастерство.

Key words: poem, composition, plot, character, analysis, classification, proverb, stroy, genre, artistic, skill.

Shoirlar sultoni, koʻhna Sharq mutafakkiri Alisher Navoiy “Xamsa”sini oʻqish-oʻrganishda davom etarkanmiz, allomaning “Hayrat ul-abror” dostoni teran mazmuni va yuksak badiiyati bilan asrlar davomida koʻpchilik adabiyot ixlosmandlari qalbini hayratga solib kelayotganini yana bir bor taʼkidlagimiz keladi. Bu, shubhasiz. Xususan, didaktik xarakterga ega boʻlgan mazkur dostonda qoʻllangan har bir soʻz oʻzining maʼno nozikliklari va koʻplab qirralari bilan yuksak sanʼatkorona tarzda ifodalanganiga guvoh boʻlamiz.

...Ki har kim ayon etsa yaxshi qiligʻ,

Yetar yaxshiliqdan anga yaxshiligʻ [2:12].

Mazkur baytlar Alisher Navoiyning “Hayrat-ul- abror” dostonida toʻlaligicha oʻzgacha mazmun kasb etgan. Shoir oʻzini yuksak fazilat sohibi deb bilgan har qaysi inson xalq gʻamidan yiroq, ular uchun kuyinmay, faqat oʻz manfaatini oʻylaydiganlarni odam qatoriga qoʻshmaslikni taʼkidlayapti. Bizga ayonki, Alisher Navoiy butun hayoti va ijodiy faoliyati davomida bu gʻoyaga sodiq qoladi. Shu oʻrinda dostonning “Yaxshi kishilarning hayratlanishi” deb nomlanishida ham chuqur maʼno bor.

Ulugʻ shoir qaysi mavzuda fikr yuritmasin, asl maqsadini *insonga* qaratadi va haqli ravishda deydi: “Inson degan nomni oqlashga harakat qil, intil, bu nomga dogʻ tushiruvchi unsurlardan oʻzingni yiroq tut! Toki sen bu olamni tark etganingda ham kishilar seni yaxshi nom bilan yod etsinlar”. Chunki Navoiy tangrining yaratgan yaratigʻlari ichida insonni koinotning sarvari va gʻuljoʻi deb baholaydi. Shuning uchun ham inson bu ulugʻ nomga munosib boʻlmogʻi lozimligini bot-bot taʼkidlaganday boʻlaveradi...

Birgina “quyosh” kalomining hadsiz jilosiyu, hadsiz jilvasidan bahramandligimiz besamar ketmasin-da, uqqanlarimizni sizlarga ham imkon doirasida yuqtirishga jazm ayladik. Turkiyazon shoirimiz qirq yoshdan oʻtgach, yanayam aniqrogʻi, nazmiy nuqtadonlikda anchayin tajriba va mahorat kasb etgach, oʻz oldiga bagʻoyat mushkul ishni qoʻya oldi. Hazrat Navoiy Nizomiy panjasiga panja urib,

“Xamsa”dek buyuk asarni yaratdi. “Xamsa”chilikning yalovbardori (bayroqdori) bilan bahslashishning masʼuliyati naqadar yuksakligini chuqur anglagani uchun uni chinakamiga koʻklarda koʻrdi:

Ganja quyoshini koʻtargach alam,

Ayladi soʻz mamlakatini yakqalam [2:26].

Doʻsti va ustoz, “*nuran maxdum*” deya tavsiflangan Abdurahmon Jomiyning taʼrifida ham xuddi shu qiyosni qoʻllaydi:

Vaqt quyoshin chu qilib pardapoʻsh,

Kilki qaro abrdek aylab xurush.

Mehrdin ofoq aro gar nurdin,

Zarra aning mehrida mashhurdir. [2:28].

Bu yerda Navoiy kamtarona holatda Jomiyi koʻkdagi quyoshgayu, oʻzini zamindagi tuproqqa mengzayapti. Shoirning nazdida Quyosh faqat nurbuloq emas, goʻzallar goʻzali timsoliga tenglangan. Chunonchi:

Turki Xoʻtan yopti chu zebo jamol,

Mushkfishon boʻldi nasimi shamol. [2:48].

Yuqoridagi bayt kechqurun quyosh botib, qorongʻu tusha boshlashi xususida. “Xoʻtan goʻzali” - Quyosh. Xoʻtan Sharqiy Turkistondagi shaharlardan biri. U bu yerda quyosh chiqadigan sharq ramzi ifodasi sifatida qoʻllangan.

Luʻbati Chin chehra nihon ayladi,

Zulfin ochib mushkfishon ayladi. [2:52].

Endi esa quyosh Chin qoʻgʻirchoʻiday yuzini oʻgirib olib, sochini yoyib qora mushk socha boshladi maʼnosini uqamiz. Quyosh - Navoiyning eng suyumli, sevimli soʻzi, uning bilan nazmining nozik navolarini tasvirlay olishi nihoyasiz. *Koʻngil kezar gulshan (osmon) husniga oshiqona* baytlarni bitishda davom etar ekan, yana quyoshni unutolmaydi:

Anda nihon erdi pari paykare,

Durji sipehr ichra samin gʻavhare. [2:65].

Eʼtibor qilsak, quyidagi maʼnoni anglaymiz: U yana bir boshqa gulshan (osmon) ga koʻchdi, undagi har bir chamanni kezdi. Oʻsha yerda shunday bir pari paykar